

103034

AFTENPOSTENS

KRONIKK 17. 11. 1965

Vidkun Quisling — mennesket og forræderen

Av professor, dr. juris Johs. Andenæs

Benjamin Vogt:
Mennesket Vidkun
og forræderen Quisling.
Aschehoug 1965. 182 s.

Rettergangen og dommen over Quisling i 1945 kastet et klart og skarpt lys over hans landsforræderi, men det var delte meninger om hvilke slutninger man skulle trekke med hensyn til hans karakter og motiver. Aktor, høyesterettsadvokat Annæus Schjodt, tegnet bildet av en karakter og hensynslos intrigant, en kynisk opportunist, en mann som hadde lidd nederlag og skibbrudd på alle fronter og som så desperat gav seg forræderiet i vold fordi det var den eneste måte han kunne få tilfredsstilt sitt voldsomme maktbegjær på. Det heter et sted i aktors prosedyre: «Jeg tror ikke at han et øyeblikk virkelig har trodd at han hadde en norsk misjon. Det står for meg som umulig å tenke seg at han, midt i all sin logn overfor andre, skal ha kunnet få seg selv til å tro at han kjempet og ofret for sitt land».

Overfor dette enkle og klare bilde formet forsvaren, høyesterettsadvokat Henrik Bergh med psykologisk mesterhånd slagordet «Quislings gåte». Han tok utgangspunkt i den Quisling som vi under prosessen hadde lært å kjenne gjennom barnoms- og ungdoms-vennens prov og gjennom hans arbeide i Russland, og stilte spørsmålet:

«Hvordan kan det forklares at den Quisling som med ære deltok i Nansens store humanitære arbeide, som av alle var betraktet som et i intellektuelt og moralsk henseende førsteklasses menneske, nå sitter her i salen under den uendelig alvorlige anklage som er reist i saken?»

Forsvareren prøvde ikke på å gi noe fullstendig svar på spørsmålet, han lot gåten stå uløst. Men han pekte på en rekke trekk i Quislings karakter og utviklingshistorie som kunne bidra til å gi en forklaring: Hans hang til drøm og fantasi, hans mangelfulle virkelighetssans, hans sterke tro på sin egen misjon, hans skuffelse over det politiske liv i Norge.

En svensk observatør, den fremtredende advokat Hemming-Sjøberg, som ga ut en bok om prosessen, var også overbevist om Quislings patriotiske sinnelag. Forklaringen på hans politiske utvikling og forræderiet mente Hemming-Sjøberg lå i hans selvovervurdering, som til slutt fikserte seg til den religiøse forestilling: Jeg er den av forsynet kallede. Hans konklusjon var denne:

«Quisling förrådde aldrig sin Herre och Mästare för trettio silverpenningar. Han blev icke förrådare för vinning eller ära, hans förråderi bottnade i kärlek till hans land och i övertygelsen om att landet endast kunde räddas på det sätt han, den av Försynen kallade, uttänkt».

I dagens kronikk anmelder professor dr. juris. Johs. Andenæs Benjamin Vogts nyutkomne bok om Quisling. Han betegner den som skjønnsom og vederheftig, og understreker forfatterens vilje til å være fair mot hovedpersonen, Vogt har gått til verket med stor vilje til å trenge ned til de faktiske forhold, og har bl. a. vurdert fantasiserbetningene om Quislings innsats, som delvis skriver seg fra ham selv og hans beundrere, mens han derimot ikke har vært så kritisk når det gjelder Quislings legendariske intelligens. Kronikkforfatteren fremstiller ellers Vogts fortolkning av Quislings utvikling, og knytter avslutningsvis noen betraktninger til sin gjennomgåelse av dem ut fra det inntrykk han selv fikk av Quisling under rettsaken etter krigen.

For den juridiske bedømmelse måtte det være uten betydning om Quisling hadde handlet ut fra trang eller ut fra ønsket om å gagne sitt land. Det bestående samfunn må forsvare seg mot revolusjon og landsforræderi uten hensyn til om de motiver som ligger bak handlingen er aldri så rene. De forbrytelser Quisling hadde begått var så grove at det ikke godt kunne være tale om annet enn lovens strengeste straff. Høyesterett lot derfor med full rett spørsmålet om hans motiver stå åpent. Men den psykologiske gåte, som Quislings forsvarer pekte på, har fortsatt å øve sin tiltrekning. Sverre Hartmanns bok «Fører uten folk», som kom i 1959, hadde som undertittel: «Quisling som politisk og psykologisk problem». Og åpningskapitlet i Benjamin Vogts nye bok har overskriften: «Quislings gåte» — riktignok med et spørsmålstegn etter. Den engelske sensasjonsjournalist Ralph Hewins har i sin bok — på høyst uvederheftig vis — tatt sikte på å utnytte den interesse som også for et internasjonalt publikum knytter seg til Quislings navn.

Benjamin Vogt gir i sin bok en skildring av Quislings slekts historie, barndommen og oppveksten, hans opphold i Russland, hjemkomsten, mellomspillet som forsvarsminister i bondepartiregjeringen, stiftelsen og

utviklingen av Nasjonal Samling, forhandlingene med tyskerne i tiden før 9. april, og til slutt hans opp-treden på selve overfallsdagen. På enkelte punkter bringer han nytt stoff, men stort sett har han bygget på det omfangsrike materiale som foreligger fra før, ikke minst i de trykte referater av Quisling-prosessen, i Quislings egne skrifter og i Skodvins og Hartmanns arbeide. Kildehenvisninger mangler, og det er derfor heller ikke så lett å kontrollere om han har brukt alt tilgjengelig materiale. Sverre Hartmann har i artikler i Morgenbladet kritisert Vogt for mangler i denne henseende. Vogts bok er ikke historieforskning på samme måte som Hartmanns «Fører uten folk», men som en populær oversikt virker boken skjønnsom og vederheftig.

Benjamin Vogt forsøker åpenbart å være fair mot Quisling. Og dette sammen med hans sterkt kritiske innstilling overfor Arbeiderpartiet og dets politikk i mellomkrigstiden fører til uttalelser som nok vil falle mange tungt for brystet. Det gjelder særlig hans omtale av striden omkring Menstad-konflikten i 1931 og Quislings skarpe angrep på Arbeiderpartiet under trontaledebatten i 1932. Det var her, etter Vogts mening, Quisling som hadde rett på alle vesentlige punkter. Quisling søkte med støtte i sin regjering ikke bare å opprettholde ro og orden, men

lov, mens A-partiet søkte å undergrave begge deler. — Quisling var ikke — ikke ennå — fascistens utfordret folkestyret. Quisling var — ennå — demokratens som forsvarte folkestyret mot utilsørte forsøk på opprør og ikke hemmeligholde ønsket om et arbeiderklassens diktatur». Og hans medvirkning til Hitlers okkupasjon sammenlignes med den medvirkning regjeringen Nygaardsvold ydet gjennom sin passivitet og mangel på forutseenhet: «Moralsk sett er Quislings form for medvirkning naturligvis mest å fordømme, men praktisk sett har regjeringens hatt større og verre konsekvenser.» —

En sammenstilling av så forskjellige ting er vel omtrent like fruktbart som en sammenligning mellom en mordebrenner og en røker som volder brann ved å sovne mens han røker på sengen.

Skal man løse «Quislings gåte», må man først klarlegge fakta. Det vil blant annet si at man må få ned på jorden de fantasiserbetninger om Quislings begavelse og innsats som skriver seg fra ham selv og beundrende barndoms- og ungdomskamerater, og som ofte er gjengitt og uten videre tatt for god fisk. Vogt foretar en slik kritisk gjennomgang av Quislings beretninger og sine bedrifter i Russland, dels som tjenestemann i den norske legasjon, dels som Nansens medarbeider i humanitært hjelpearbeide. Her har forfatteren særlige forutsetninger, han oppholdt seg selv i Russland i denne tid, og etter hva han selv opplyser, lærte han Quisling godt å kjenne. Under rettsaken skildret Quisling sine oppdrag i Russland i lysende farver: «Trotskij ville ha meg til stabssjef. — Jeg hadde en stor posisjon i Russland. — Det var neppe den stilling jeg ikke kunne oppnådd i Russland. — Jeg administrerte svære landområder. — Jeg hadde 60 prosent av hele transportvesenet under meg. —

praktiske arbeide var det jeg so gjorde». Vogt anerkjenner at Quisling gjorde godt og samvittighetsfullt arbeide på de poster han var satt på, til dels betydningsfullt arbeide, men på et langt mer beskjedent plan enn hans egne utlegninger gir uttrykk for. Det er vanskelig å komme utenom betegnelsen lystløgner her, sier Vogt.

Han har ikke vært like kritisk overfor beretningene om Quislings enestående intellektuelle begavelse. Det er sikkert nok at Quisling var intellektuelt vel utstyrt med særlig anlegg for realfag, og dertil med et brennende ærgjerrighet etter å være nr. 1. Han var preseterist til artium nr. 1 av sitt kull på Krigsskolen og gikk ut av Den militære høyskole med innstilling. Hans løsning i gymnasetiden av et komplisert matematisk problem kom inn som eksempel i en av lærebøkene. Men hans eget tilbakeblikk blir dis-

triumfer små i forhold til andre prestasjoner: «Som ganske ung gikk ut av Den høyere matematikkskole med innstilling. Jeg leste på egen hånd Abels samlede verker som gymnasiast». Det siste kan være riktig, det første virker, for å si det mildt, særdeles lite troverdig. «Hv jeg i ungdommen hadde kastet meg over en videnskap eller et spesiefag, ville jeg ha bragt det til den høyeste, likegyldig hvilket emne du dreiet seg om», sa Quisling i fengsel til overlege Leikvam, — «kanskj bortsett fra malerkunst», tilføyer han. Benjamin Vogt mener at Quisling sannsynligvis kunne ha skaffet seg en akademisk eller videnskape- lig stilling av dimensjoner. Det har vi etter min mening ikke grunnlag for å bedømme. Det er et langt skritt fra den flittige og begavede student til den skapende videnskapsmann. Hva Quisling kunne ha prestert innenfor matematikk eller andre realfag, får stå hen. Hans se-

Fortsatt side 17, spalte 3.

Prof. dr. jur.
Johs. Andersen

Vidkun Quisling
Mennesket og mædelsen

Quislings seks år i Russland under borgerkrig og hungersnød, løvløse og kaotiske forhold, kunne ikke unngå å sette dype merker etter seg. Han kom i kontakt med den norske forretningsmann kaptein Prytz (som senere ble finansminister i Quislings «Nasjonale regjering»), og ble hans medhjelper i illegale forretningsstransaksjoner, som til slutt ble oppdaget av russerne. Men først og fremst betydde hans opphold i Russland at han kom utenfor sin normale militære karriere i Norge. I 1923 var han blitt nektet fortsatt permisjon i Generalstabten. Da han ved utgangen av 1929 flyttet hjem til Norge for godt, var han blitt 42 år gammel. Hans militære karriere var slutt. Hans internasjonale oppdrag var forbi. Hans inntekt som pensjonert offiser på halv lønn var ikke til å leve av. Kort sagt: Han var en mann uten arbeide, uten et skikkelig levebrød, uten fremtidsutsikter innenfor det område han var utdannet for.

Benjamin Vogt går, og jeg tror med rette, nøye inn på Quislings vanskelige økonomiske og personlige situasjon etter hjemkomsten fra Russland. Han hadde én kapital — sitt kjennskap til Russland. Den kunne utnyttes, til forfatterskap eller politikk. I en arbeidsledighetsperiode i 1924 drøftet han med Tranmæl og andre arbeiderledere muligheten for å organisere røde garder. I 1930 var han på ny arbeidsløs, men nå hadde han slått om, i takt med strømninger i tiden. Han advarte mot den russiske fare. Bolsjevismen var nå blitt til en sammensvergelse mot den nordisk inspirerte européiske sivilisasjon. Nansens død i 1930 ga ham muligheten til å fremstille seg som hans åndelige arvtager. Vogt mener at det er intet som tyder på at Quisling til å begynne med har hatt noe forbilde i, enn si noen kontakt med, de kontinentale nazist- og fascistpartier. Det var noe som kom senere, etter Hitlers suksess i Tyskland. De siste funn av tyske dokumenter tyder vel på at forbindelsen er eldre enn man før har visst.

Quislings artikler og boken «Russland og Vi» (1930) vakte oppsikt og gjorde ham til et forargelsens tegn innenfor Arbeiderpartiet. Kallelsen til forsvarsminister i bondepartiregjerungen i 1931 ga ham for en kort tid en politisk posisjon. Som parlamentarisk politiker var han imidlertid umulig, som regjeringsmedlem uberegnelig og illojal. En kamp i regjeringen for å få statsministeren, Hundseid, til å gå, kunne ikke føre frem. Etter regjeringens avgang i 1933 var Quisling ute av politikken. Et siste forsøk på å etablere en lederstilling for seg selv i Bondepartiet mislyktes.

Nå stod bare én utvei igjen: Å utnytte den goodwill som hans antikommunisme hadde gitt ham i visse borgerlige kretser, til å danne sitt eget parti, Nasjonal Samling. Etter foregående møter ble oppropet om det nye parti offentliggjort 16. mai 1933. Karakteristisk nok ble stiftelsesdagen alltid senere omtalt som 17. mai, og dette sammentreff ble tillagt dyp symbolsk betydning.

Noen år senere var også disse planer brutt sammen. «Efter det avgjørende nederlag ved valgene i 1936, var Quislings stilling blitt desperat. Han nærmet seg femti år,

taler om at det i et levnet som Quislings nødvendigvis inngår et betydelig element av villet selvbedrøgg. Gang på gang befinner han seg i situasjoner som han ikke kan få til å stemme med nedarvede moralbegreper og de normer han selv har satt seg. Så må han omskrive kjensgjerningene, når han ikke kan komme fra dem — like meget i et forsøk på å rettlegge seg selv som å vildele andre.

Mekanismen er ikke ukjent fra den kriminologiske litteratur. Den kjente amerikanske sosiolog Donald Cressey har i en bok om underslagets psykologi fremhevet selvbedraget som et vesentlig trekk i overgangen fra den respektable kasserer eller forretningsmann til underslager. Han underslår ikke, han låner av kassen, eller finner en annen forskjønnende omskrivning som gjør det mulig for ham fremdeles å se på seg selv som den respektable borger samtidig med at han gjør seg skyldig i kriminelle handlinger. For Quisling med hans enorme egosentrisitet, sterke fantasi og manglende virkelighetssans, var det kanskje lettere enn for de fleste andre å foreta denne forfalskning av virkeligheten overfor seg selv. Kanskje er det riktig når Vogt sier at det uhyggelige ved ham ikke er noe abnormt, men en skremmende form for normalitet: Forstørrelse av egne opplevelser, idealisering av egne motiver, fortrenkning av egen skyldfølelse, higen etter å bli kjent og beundret. Hvem har ikke en større eller mindre snev av disse karakteregenskaper? Hos Quisling finnes de alle i forstørret, nesten ubegrenset målestokk.

Jeg overvar selv rettssaken mot Quisling, jeg fulgte den langvarige avhøring av ham med dyp psykologisk interesse overfor dette enestående tilfelle i norsk kriminalhistorie. Det sterkeste inntrykk jeg satt tilbake med, var en dyp skuffelse over mangelen på dimensjoner hos denne fører. Dette var ikke mannen som stod frem og sa: «Jeg gjorde det, jeg mente det var riktig, og jeg tar ansvaret for det jeg har gjort.» I stedet fikk en se en mann som på hvert punkt prøvde å vri seg unna. Quisling la for dagen en sikker teft av hva som var farlig for ham. Her manglet han ikke virkelighetssans. Med en blanding av sluhet og naivitet som en ellers oftest treffer på hos scenevante fengselsfugler, hadde han, når han været fare, alltid utflukter, omskrivninger, bortforklaringer på rede hånd. Der hvor ingen annen utvei var mulig, nektet han blankt selv overfor fellende bevis, samtidig som han viste stor oppfinnsomhet når det gjaldt å trekke frem momenter som på noen måte kunne svekke bevismaterialet. Når han ikke ble trodd eller var utsatt for hard pågang, kunne han bli fornærmet, kverulerende; av og til hadde en inntrykk av at han var på gråten av forurettet selvmiddelidhet.

Under sin store forsvarstale gjorde Quisling derimot et helt annet inntrykk. Her kunne han bygge opp sitt eget bilde av begivenhetene og sin egen rolle, her risikerte han ikke å bli brutalt konfrontert med virkelighetens verden av en årvåken statadvokat. Det var kraft og

17. 11. 1965

2

Prof. dr. jura.

Johs. Andenes

Vidkun Quisling
Mennesket og forræder

Kronikken — Forts. fra 2. side

nerer interesser gikk i retning av politikk, filosofi og religion. Ikke noe av det han har sagt eller gjort på disse områder, tyder på noe fremragende, hverken av skapende eller av kritisk-analytisk art. Meget av det er preget av tåket retorikk. I det ufullendte filosofiske verk som ble en del omtalt under rettssaken, mente Quisling at han hadde løst «den største oppgave et menneske kan sette seg; nemlig å tenne et nytt lys for menneskene, å skape en ny verdens- og livsanskuelse i tilslutning til erfaring og videnskap. — Den nye lære som er bestemt til å bli seierrik over alle andre, har jeg kalt «Universismen». Uten å ha sett verket — som ifølge Hewins til dels ikke er kommet lenger enn til kapiteloverskriftene — kan en vel trygt våge den gjetning at den filosofiske litteratur ikke har lidd noe tap ved at den ikke er blitt offentlig tilgjengelig. Det er så å si umulig å forestille seg at den Quisling vi kjenner fra hans skrifter, hans politiske virksomhet og hans opp-treden under prosessen, kan ha skapt noe av filosofisk verdi.

Hvordan tolker så Benjamin Vogt Quislings utvikling fra oppveksten på prestegården i Fyresdal til døden foran eksekusjonspelotongen på Akershus? Hvordan kunne mennesket Quisling bli til forbryteren Quisling? Han gir ikke noe enkelt svar. Karakter og oppdragelse har spilt inn, men også de tilfældigheter som griper inn i så mange menneskers liv og gir det en ny retning.

Som barn og ungdom var Quisling den begavede einstøing, beundret av kameratene for sin lærdom, men ensom og kontaktfattig — den manglende evne til naturlig menneskelig kontakt fulgte ham gjennom resten av livet. Fra barndoms-hjemmet fikk han med overspente nasjonal-romantiske og religiøse idéer, og en ærgjerrighet etter å hevde seg som den beste. Den mangelfulle realitetssans, som etter-hvert ble så fremtredende hos Vidkun Quisling, hadde han til felles med faren, som skrev underlige og overspente bøker, om englenes vesen, sannferdige spøkelseshistorier og lignende emner.

Men dette gir da ikke stoff til en forbryter? Nei, i seg selv ikke. «Født femti år tidligere», sier Vogt, «hadde han høyst sannsynlig endt sine dager som en pensjonert, belest og høyt aktet særling av en offiser på en større gård i Fyresdal». Den første tilfældighet som grep inn i hans liv, var at han som aspirant i Generalstabten fikk overdratt seg studiet av Russland som sitt spesielle område. Dette ble bestemmende for hans videre skjebne i livet, for hans kontakt med Nansen, for hans to giftermål, for hans usurpasjon av makten i Norge, for hans dom og henrettelse.

var uten fast stilling, på det nærmeste uten inntekt og tilsynelatende uten fremtidsutsikter. Partiet var i oppløsning. De beste elementer, blant dem hans nestkommanderende, advokat J. B. Hjort, forlot partiet. Dette var stillingen da Quisling i 1939 vendte seg til Tyskland og mottok økonomisk hjelp til sitt parti. Å motta bidrag fra utlandet til politiske formål, var i seg selv ikke straffbart, men gjorde ham i realiteten til tyskernes mann. Den økonomiske støtte hadde i dette tilfelle så intim sammenheng med de forhandlinger han førte med tyske politiske og militære ledere om muligheten for en besettelse av Norge og sin egen rolle i denne forbindelse, at likheten med kjøp og salg blir fremtredende. Overgangen fra konspirasjonen til det åpenlyse forræderi kom da han den 9. april 1940 utropte seg selv som regjeringssjef og forsøkte å stanse mobiliseringen. Det kan være tvil om hvor stor betydning Quislings forslag og synspunkter hadde for de tyske planer og i hvilken grad han selv var innviet i det som skulle skje. Hartmann mener at Vogt undervurderer Quislings betydning, og at det var Quisling som for alvor vakte Hitlers interesse for Norge. For bedømmelsen av Quislings personlighet og motiver er dette imidlertid underordnet.

I hvilken utstrekning trodde Quisling selv at han hadde en misjon, at han ikke bare kjempet for en plass i solen for seg selv, men også varetok fedrelandets interesser selv om det skjedde på tvers av landets myndigheter og i strid med norsk lov?

Quislings forsvarer, h.r. advokat Henrik Bergh, sa i sitt forsvar i Høyesterett at han hadde hatt 30-40 samtaler med Quisling, og at Quisling den hele tid hadde fastholdt som en selvfølge og med full sikkerhet at han hadde god samvittighet. «Det er umulig å forstå at han ikke skulle være fullt ut i god tro». Etter sammenhengen betyr uttalen om god tro ikke at Quisling trodde på alt han sa — det kan han umulig ha gjort — men at han hadde god samvittighet, at han mente at han hadde handlet til landets beste. Overlege Leikvam uttalte på grunnlag av sine samtaler med Quisling at Quisling var overbevist om at han døde som en martyr, og at dette gjorde det lettere for ham. Men Leikvam fremhevet samtidig at Quisling hadde en utpreget evne til å fortrenge og glemme de handlinger han ikke kunne forsvare.

Full klarhet over motivblandingen og de psykologiske mekanismer kan man aldri få. I sin politiske virksomhet var Quisling stadig nødt til utad å forsikre om sin fedrelandskjærlighet og offervilje. Grensen mellom hykleri og selvsugges-tion i en slik situasjon er vanskelig å trekke, også for vedkommende selv. Quisling var sikkert ikke en mann som i pinefull selvransakelse gjorde klart for seg selv hva han trodde på og hva han ikke trodde på av det han sa. Benjamin Vogt

påtos over foredraget, dyp indig-sjon når han talte om norsk svars-politikk og norsk parlamen-tarisk liv, varme og inderlighet han talte om seg selv, sitt arb og sin brennende fedrelandskjæ-lighet. Ved senere samtaler ku jeg konstatere at talen hadde g et sterkt inntrykk på mange ti-rere, især utenlandske, som på samme måte som en nordm kunne sammenholde Quisling fremstilling med virkeligheten, ofte tok seg vesentlig anderlede.

Quislings storhetsforestillinger under rettssaken en mystisk, gjos farvelegning som fører ta-hen på enkelte av de skikkelser overlege Evensen i 1942 beskr en avhandling «Profetsikkels lys av rettspsykiatri». Quisling sluttet i lagmannsretten var d

«Politikk er ikke for meg p interesser, levebrødspolitikk personlig ærgjerrighet og makt. Det er offervilje og praktisk h-ling i den historiske utvi- gs neste til beste for sitt folk og i fremme det Gudsrike på jorden Kristus som før å grunnlegge.

Har min virksomhet vært-la svik — slik som det fremstille da vil jeg til Gud ønske. No skyld at riktig mange. No spenner måtte bli slike landssv som jeg er, bare at de ikke kastet i fengsel.»

Det er sikkert et innslag av spill, av beregnet effekt i disse som var utformet og nedskre fengslet. Men samtidig også profet- og martyrfølelse, drevet på det høyspente plan som v naturlig følge av det lange hold i fengselscellen under p av den alvorlige anklage.

Johs. Andenes

side 3

side 3